

15. Тхоржевський, Д. О. Державний стандарт загальної середньої освіти і диференціація змісту навчання [Текст] / Д. О. Тхоржевський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 47–51.
16. Беспалько, В. П. Можно ли купить инновации? [Текст] / В. П. Беспалько // Педагогика. – 2010. – № 7. – С. 30–36.
17. Заграничная, Н. А. О содержании базового химического образования в современном социуме [Текст] / Н. А. Заграничная, Р. Г. Иванова // Химия в школе. – 2010. – № 1. – С. 20–23.
18. Ушинський, К. Д. Вибрані педагогічні твори. Т. 2 [Текст] / К. Д. Ушинський; ред. О. І. Пискунов. – К.: Радянська школа, 1983. – 359 с.
19. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [Текст] / Г. С. Костюк; ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
20. Зотов, Ю. Б. Организация современного урока [Текст] / Ю. Б. Зотов. – М.: Просвещение, 1984. – 144 с.
21. Дистервег, А. Руководство к образованию немецких учителей [Текст] / А. Дистервег // Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М.: Просвещение, 1971. – С. 385–444.
22. Ковалева, Г. Причины падения международного рейтинга российского образования [Текст] / Г. Ковалева // Дайджест педагогічних ідей і технологій. – 2003. – № 2. – С. 23–25.
23. Куписевич, Ч. Основы общей дидактики [Текст] / Ч. Куписевич. – М.: Высшая школа, 1986. – 368 с.
24. Квинтилиан, М. Ф. О воспитании оратора [Текст] / М. Ф. Квинтилиан // Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М.: Просвещение, 1971. – С. 40–46.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Год Б. В.
Дата надходження рукопису 28.03.2017*

Лутфуллін Валерій Саматович, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000

Іноземцев Віктор Анатолійович, кандидат педагогічних наук, директор, Полтавський кооперативний технікум, вул. Небесної сотні, 9/17, Полтава, Україна, 36000
E-mail: poltkoortex@ukr.net

Пилипенко Сергій Володимирович, доктор біологічних наук, доцент, завідувач кафедри, кафедра біології та основ здоров'я людини, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
E-mail: pilipenko_s@ukr.net

УДК 78:378.22.011.3–051.4(477.53)(091) «1921-1941»
DOI: 10.15587/2519-4984.2017.102803

ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1921–1941)

© Н. Ю. Дем'янюк

У статті розглянуто організаційні засади й особливості диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя в Полтавському інституті народної освіти (1921–1941 рр.); визначено й охарактеризовано її складові; розкрито зміст, форми і методи формування професійних диригентсько-хорових компетентностей студентів викладачами кафедри мистецтвознавства під керівництвом видатного українського педагога і музикознавця В. М. Верховинця

Ключові слова: диригентсько-хорова підготовка, майбутній вчитель, спів, диригування, хор, формування, компетентності

1. Вступ

У сучасних умовах реформування системи освіти, реалізації основних настанов «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» значно актуалізуються проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу, удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. Їх успішному вирішенню сприятимуть не лише поліпшення наукового та навчально-методичного забезпечення, розробка й упровадження інноваційних підходів і технологій, а й пізнання, всебічне осмислення і раціональне застосування прогресивного педагогічного досвіду минулого.

Диригентсько-хорова підготовка є важливою складовою процесу формування професійних компетентностей вчителя музичного мистецтва. На різних етапах розвитку вітчизняної системи освіти вона зазнавала деяких змін і відзначалась певною специфікою. Важливе теоретичне і практичне значення, на погляд автора, має вивчення педагогічних традицій, що склались у процесі підготовки фахівців у Полтавському інституті народної освіти, починаючи з моменту його створення (1921 р.), особливостей змісту, форм і методів диригентсько-хорової підготовки студентів.

2. Літературний огляд

Проблеми становлення і розвитку національної системи освіти, методологічні, методичні, організаційні засади професійної підготовки вчителя, різноманітні аспекти мистецької та музично-педагогічної освіти досліджувались у працях багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, висвітлено історичний досвід використання мистецтва у формуванні особистості, проаналізовано методологічні підходи до розвитку індивідуальності педагога його засобами [1]. Визначено етапи становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, обґрунтовано систему музично-педагогічної підготовки вчителів, проаналізовано навчально-виховний процес вітчизняних педагогічних закладів у 20–80-ті роки [2]. Представлено концептуальні засади неформальної мистецької освіти, умотивовано необхідність конвергентного поєднання формальної педагогічної освіти з неформальною мистецькою освітою, висвітлено її потенціал у збагаченні професійної компетентності майбутніх учителів [3]. Розкрито особливості розвитку загальної та професійної мистецької освіти на Полтавщині в другій половині XIX – на початку XX століття, визначено основні тенденції розвитку змісту мистецьких дисциплін у навчальних закладах різних типів [4]. Висвітлено історію Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, його видатні досягнення з моменту заснування, напрями, умови й особливості підготовки педагогічних кадрів у минулому і сьогоденні [5]. Здійснено ретроспективний аналіз становлення кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, схарактеризовано основні напрями її діяльності [6]. Висвітлено актуальні проблеми диригентсько-хорової підготовки вчителя, розглянуто досягнення і недоліки дореволюційної педагогіки, проаналізовано наукові дослідження диригентсько-хорової освіти вчителя музики за період радянських часів [7, 8]. Значний науковий інтерес викликає специфіка диригентсько-хорової підготовки вчителя у вітчизняних вищих закладах освіти в першій половині XX століття, зокрема в Полтавському інституті народної освіти. Її вивчення реалізується на основі матеріалів і документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [9, 10], архіву Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [11, 12], архіву Я. Верховинця [13], попередніх наукових досліджень тощо.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – виявлення особливостей диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя в Полтавському інституті народної освіти в період з 1921 по 1941 рік.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

- проаналізувати стан диригентсько-хорової підготовки вчителя в тогочасних закладах освіти;
- визначити складові диригентсько-хорової підготовки вчителя в Полтавському ІНО в зазначений історичний період;
- розкрити її зміст, форми і методи;

– обґрунтувати їх ефективність у процесі формування професійних компетентностей майбутнього вчителя.

4. Характеристика особливостей і змісту диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя в Полтавському інституті народної освіти в період з 1921 по 1941 рік

Наукові дослідження свідчать, що диригентсько-хорова освіта вчителів почала здійснюватись з 60-тих років XIX століття за трьома основними напрями:

- а) хорова підготовка вчителів початкових класів у педагогічних закладах;
- б) спеціальна професійна диригентсько-хорова підготовка вчителів, регентів, хормейстерів для закладів освіти;
- в) короткочасна диригентсько-хорова підготовка народних вчителів [8].

Майбутні вчителі народних шкіл здобували хорова освіту в учительських інститутах і семінаріях. У процесі занять хором вони отримували певний досвід хорового виконання, опановували народнопісенний та церковно-співочий репертуар, вивчали методику розвитку співацьких умінь і навичок у школярів. Позитивно впливали на процес професійної хорової підготовки студентів розвинута виконавська культура багатоголосного співу, опанування елементарних прийомів управління хором тощо.

Дослідження джерельної бази з проблем диригентсько-хорової підготовки в учительських семінаріях та інститутах свідчать про:

- 1) її педагогічну спрямованість, ґрунтовність у теоретичному, методичному і практичному аспектах;
- 2) проходження обов'язкової педагогічної практики в освітніх закладах;
- 3) застосування в навчально-виховному процесі різноманітного й різножанрового хорового репертуару (педагогічного, народного, класичного, релігійного);
- 4) впровадження активної виконавсько-хорової практики студентів.

До недоліків хорової підготовки народних вчителів дослідники відносять малий обсяг теоретичних знань, які набували студенти, та відсутність фортепіанної підготовки, що звужувало їх можливості в просвітницькій діяльності.

В Полтавському інституті народної освіти з моменту його заснування (1921) диригентсько-хорова підготовка здійснювалась в рамках формування музично-професійних компетентностей майбутнього вчителя кафедрою мистецтвознавства. У період з 1921 по 1933 рік її очолював видатний український музикознавець, педагог, етнограф, хореограф, диригент і композитор Василь Миколайович Верховинець (1880–1938). У «Списку професорів і преподавателів Українського вищого інституту народної освіти в Полтаві» зазначалось, що він «скінчив школу Лисенка в Києві по курсу теорії музики, гармонії та композиції. Хормейстер кївських українських театрів. Робив записи пісень і звичаїв народних на Київщині, Херсонщині та Поділлі. Маються аранжировки цих пісень. Друковані

праці: «Весілля в с. Шпичинці Київської губернії» / Видання Київського Наукового Товариства» [9].

Кафедра забезпечувала викладання передбаченого навчальними планами курсу «Мистецтвознавство (співи і музика)», що належав до обов'язкових навчальних дисциплін. За свідченням архівних документів, на початковому етапі воно здійснювалося двома викладачами – В. М. Верховинцем і Ф. М. Попадичем [10]. Курс охоплював елементарну теорію музики, методику музичного виховання, історію української музики, історію всесвітньої музики, сольфеджіо, гармонію (для більш здібних студентів), гру на музичних інструментах (фортепіано, скрипці, баяні), постановку голосу тощо. За кафедрою закріплювався кабінет мистецтвознавства, який був навчально-методичною базою для кращого засвоєння отриманих на лекційних заняттях теоретичних знань, здобуття відповідних умінь і навичок.

Невід'ємними складовими курсу «Мистецтвознавство» були хорове диригування, хоровий спів, методика роботи з хором, що забезпечувало диригентсько-хорову підготовку майбутніх учителів і вихователів. Вона здійснювалась на лекційних, практичних групових та індивідуальних заняттях. Піклуючись про її якісний рівень, В. М. Верховинець зауважував: «Завдання музкерівника дуже широкі. Він мусить бути не тільки музично освіченою людиною, але й освіченим педагогом, який, користуючись різними формами музвиховання, мусить навчати молоде покоління сприймати і відтворювати музичні цінності, виховувати нові музичні таланти й бути в перших рядах тих робітників, що ведуть маси з бадьорою піснею до нових перемог» [14]. Через засвоєння студентами українських хорових і народнопісних традицій педагог намагався не лише розширити їх історико-культурний кругозір, задовольнити пізнавальні та духовні потреби, зміцнювати моральні принципи, розвивати творчі здібності, але й формувати національну культуру молоді.

На практичних індивідуальних заняттях з диригування майбутні педагоги опановували диригентсько-хорову техніку:

- правильну диригентську поставу;
- основні схеми тактування (3/4, 4/4, 2/4);
- виконання ауфтактів, показу вступу та зняття звучання на різних долях такту;
- тактування простих, складних і перемінних розмірів;
- тактування довгих і коротких тривалостей, педальних звуків;
- показ різноманітних ритмічних структур, фермат, синкоп;
- виконання різноманітних штрихів (*legato*, *nonlegato*, *staccato*, *marcato*);
- показ динамічних відтінків (*piano*, *forte*, *mezzopiano*, *mezzoforte*, *pianissimo*, *fortissimo*, *crescendo*, *diminuendo*);
- тактування в повільних, помірних і швидких темпах, показ зміни темпу;
- здійснення виразного фразування (логічних наголосів, акцентів, кульмінацій тощо).

Значна увага приділялась інтонаційно стійкому та виразному інтонуванню хорових партій як одному з

основних компонентів роботи з хором. Цьому сприяла наполеглива і цілеспрямована праця викладачів з постановки голосу студентів. В. М. Верховинець був не лише високообдарованим професійним співаком та володів чудовим теноровим голосом, але й мав надзвичайний хист педагога-вокаліста. Значну увагу він приділяв постановці правильного співацького дихання, м'якого, природного звукоутворення та був прихильником академічної манери виконання, адже вважав, що жанровий спів (у народній манері) негативно впливає на голосові зв'язки. Упевнене знання та грамотне з вокального боку виконання усіх партій хорової партитури було необхідною та обов'язковою умовою для диригування хоровим твором.

Однією зі складових занять з диригування було виконання хорових партитур на фортепіано, що дозволяло інструментально відтворювати та сприймати повноту хорового звучання, усвідомлювати особливості мелодичної, ладо-гармонічної, метро-ритмічної будови твору, аналізувати засоби художньої виразності тощо. Найбільш успішно виконували такі завдання студенти, що мали попередню початкову музичну освіту, решта ж здобували необхідні інструментально-виконавські вміння і навички впродовж навчання в інституті. До навчальних програм з диригування включались дитячі пісні, найкращі зразки народнопісенної творчості, української та світової хорової класики, твори сучасних композиторів.

Диригентсько-хорова підготовка здійснювалась на заняттях студентського хору Полтавського інституту народної освіти, який очолював В. М. Верховинець, та включала виконавський, теоретичний, методичний та культурно-просвітницький аспекти. Як експериментальна лабораторія, студентській хор складався з кращих співаків і забезпечував формування необхідних професійних компетентностей майбутніх хорових диригентів, керівників мистецької роботи в школі з хорової практики, постановки голосу, формування вокально-хорової техніки, організації хорових гуртків, складання концертних програм. Помітна увага приділялась розвитку культури мовлення, уміння володіти голосовим апаратом, артистизму. Основними завданнями хору, як свідчать «Записки Полтавського ІНО 1925/26 академічного року», були:

- 1) студіювати хорову й дитячу пісню українських композиторів;
- 2) студіювати пісні композиторів російських і білоруських;
- 3) демонструвати пісні на прилюдних концертах;
- 4) об'єднувати біля себе інші полтавські хори для спільних громадських виступів» [11].

До видів репетиційної роботи належали розспівування хору, вивчення нових хорових творів і пісень (по партіях і в загальнохоровому ансамблі), повторення раніше опанованого репертуару з метою засвоєння методики хорового співу та закріплення теоретичних знань, студіювання пісень і хорових творів для відзначення державних свят і пам'ятних подій, підготовка до концертних виступів тощо.

З метою формування національної культури молоді в роботі зі студентським хором важлива роль надавалась українському народнопісенному репертуару: аранжуванням і хоровим обробкам народ-

них пісень М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, В. М. Верховинця, П. Козицького, Г. Верьовки, П. Демущького, М. Вериківського, Ф. Попадича, С. Людкевича та інших українських композиторів фольклор («Ой і не стелися», гарм. М. Лисенка, «Вишні-черешні», обр. М. Леонтовича, «Ой, дуб дуба», гарм. П. Козицького, «Їхали козаки», «Ой у полі вітер віє», «Ой дівчина по гриби ходила» обр. В. Верховинця та ін.). Разом із тим, на заняттях вивчалися пісні інших народів, зразки української, російської та західноєвропейської хорової класики, революційні масові пісні («Більше надії, брати», сл. В. Чумака, «Грими, грими, могутня пісне», сл. Д. Загула, «За Батьківщину», сл. М. Вороного В. Верховинця та ін.), різнохарактерні авторські твори В. Верховинця ("Ой красна весно", сл. Ю. Жилка, "На стрімчастих скелях", сл. П. Тичини, "Облетіли пелюстки", сл. В. Чумака та ін.).

Студентський хор Полтавського ІНО відзначався високою виконавською культурою, справжнім професіоналізмом, адже професор В. М. Верховинець був видатним хоровим диригентом і талановитим хормейстером-організатором. Цьому сприяли отримана ним відмінна вокальна школа (О. Мишуги), багаторічна хормейстерська практика (у театрах М. К. Садовського і "Товариства українських артистів", вищих навчальних закладах, культурно-просвітницьких організаціях тощо), педагогічна майстерність і виняткова музикальність. Працюючи з хором, він ретельно підбирав голоси за тембром і характером, міг досконало налагодити хоровий стрій і ансамбль, швидко та якісно навчити хористів основам вокально-хорової техніки, оволодіти засобами художньо-образної виразності.

За спогадами народного артиста СРСР, видатного хорового диригента і композитора професора О. В. Свешникова, В. М. Верховинець під час роботи з хором «багато показував, виконував сам особисто. У Василя Миколайовича була прекрасна манера виконання, і він прагнув її прищеплювати кожному артисту хору. Він гостро відчував ритм, але його ритм не заважав вільному виконанню, а навпаки – цементував твір, і на основі цього суворого ритму розвивалась свобода виконавської творчості. Відчувався справжній, злагоджений з ансамблевого боку колектив. З В. М. Верховинцем хор завжди співав піднесено і життєрадісно, у його звучанні переважали м'які інтонації. На репетиціях панувала творча атмосфера. Зауваження хормейстера завжди були слухними і цілеспрямованими» [13].

Окрім вирішення конкретних навчально-виховних завдань, студентський хор Полтавського ІНО здійснював активну концертно-просвітницьку діяльність. Так, наприклад, упродовж першого триместру 1925–1926 академічного року були проведені такі культурно-масові заходи:

– 06.11.1925 р. – концерт, присвячений жовтневим святкам, в залізничних майстернях П. З. в об'єднанні з хорами залізничників і агротехніків (уранці);

– 06.11.1925 р. – концерт у будинку Агротехнікуму з його хором (увечері);

– 07.11.1925 р. – концерт у приміщенні ІНО (вранці);

– 07.11.1925 р. – концерт у Полтавському міському театрі під час засідання Міської ради (ввечері);

– 08.11.1925 р. – концерт у підшефній військовій частині 74 полку;

– 06.12.1925 р. – концерт на з'їзді вчителів в «Робосі»;

– 14.12.1925 р. – концерт, присвячений білоруській пісні, на користь пролетарського студентства в Полтавському ІНО [11].

Диригентами на таких заходах часто виступали студенти, що сприяло вдосконаленню їх професійної підготовки. Цікавою і педагогічно доцільною формою організації навчально-виховного процесу було систематичне проведення після репетицій і концертів підсумкових диспутів і бесід, що давало студентам можливість проаналізувати позитивні та негативні результати своєї роботи та зробити відповідні висновки.

За свідченням відомого диригента, хормейстера, фольклориста, музикознавця, педагога і громадського діяча М. А. Фісуна, В. М. Верховинець був талановитим організатором і керівником хорових концертних виступів, блискучим майстром диригентсько-хорової справи, користувався повагою та прихильністю полтавської публіки. Він розповідав: «У 1927 році відбувся вечір-концерт у залі музтехнікуму на користь студентів, що потребують допомоги. На ньому з авторськими читаннями гуморесок виступив Остап Вишня. Виступали також хори ІНО, педагогічного, індустріального і музичного технікумів, де я навчався, хор учителів. На закінчення був підготовлений спільний виступ усіх хорів. Диригент об'єднаного хору В. М. Верховинець, якого полтавці знали і любили, повний енергії та творчого натхнення, своєю диригентською волею примусив зведений хор звучати то урочисто, маршем під час виконання твору «Грими, грими, могутня пісне!», то радісно, жартівливо під час виконання хорової мініатюри «Ми дзвіночки», то м'яко, лірично під час виконання російської народної пісні «Ах ты, зоря моя» [12].

Саме М. А. Фісун після навчання в Полтавському музичному технікумі (1926–1927) та Київському музично-драматичному інституті імені М. В. Лисенка (1928–1931) з 1932 року очолював студентський хор Полтавського ІНО. Під його керівництвом колектив неодноразово перемагав на регіональних конкурсах, олімпіадах, оглядах художньої самодіяльності, одним з небагатьох взяв участь у першій Декаді української літератури і мистецтва в Москві (1936), відзначався високою технічною та художньо-виконавською майстерністю, різноманітністю і довершеністю вокально-хорового репертуару, здатністю вирішувати планові навчально-виховні завдання.

5. Результати дослідження

Проведене дослідження дає підстави вважати, що важливе наукове і культурне значення мають педагогічні традиції диригентсько-хорової підготовки фахівців, що склалися у Полтавському інституті народної освіти в зазначений історичний період. Вона здійснювалась викладачами кафедри мистецтво-знавства, першим завідувачем якої був В. М. Верховинець (1921–1933), та охоплювала два основні напрями: хорове диригування (на індивідуальних практичних заняттях) та хоровий спів (у студентському хорі).

Завдяки професіоналізму, таланту і педагогічній майстерності керівників студентський хор Полтавського ІНО відзначався високим технічним і художньо-виконавським рівнем. Застосування педагогічно доцільних форм і методів навчально-виховної роботи забезпечувало якісну підготовку майбутніх учителів і вихователів до диригентсько-хорової діяльності в школах та позашкільних культурно-освітніх закладах.

6. Висновки

1. Диригентсько-хорова підготовка в закладах освіти кінця XIX – початку XX століття була важливою складовою формування професійних компетентностей майбутнього вчителя. Незважаючи на певні недоліки і труднощі, вона озброювала студентів необхідними знаннями, уміннями і навичками для роботи з хором у школах та інших культурно-освітніх установах.

2. У Полтавському інституті народної освіти (1921–1941 рр.) диригентсько-хорова підготовка здійснювалась у межах інтегрованого курсу «Мистецтвоз-

навство». Її складовими були хорове диригування, хоровий спів, методика роботи з хором.

3. Змістом диригентсько-хорової підготовки були: засвоєння диригентської техніки, оволодіння навичками аналізу, вокального й інструментального виконання хорових партитур, уміннями володіти голосом і співати в хорі, знаннями форм, методів і прийомів роботи з хоровим колективом. Вона здійснювалась на лекційних, практичних групових та індивідуальних заняттях, репетиціях студентського хору, концертних виступах тощо.

4. У Полтавському інституті народної освіти в зазначений історичний період диригентсько-хорова підготовка педагогічних кадрів відзначалась ґрунтовним характером. Її ефективність підтверджувалась формуванням у студентів високоякісних фахових компетентностей, що успішно реалізовувались у творчій діяльності студентського хору, під час проходження педагогічної практики в школах, дошкільних закладах і художніх колективах, у майбутній професійній діяльності.

Література

1. Отич, О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти [Текст]: монографія / О. М. Отич; ред. І. А. Зязюн. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 439 с.
2. Танько, Т. П. Музично-педагогічна освіта в Україні [Текст]: монографія / Т. П. Танько. – Х.: Основа, 1998. – 192 с.
3. Сулаєва, Н. В. Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти [Текст]: монографія / Н. В. Сулаєва. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 408 с.
4. Благова, Т. О. Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.) [Текст]: навч. пос. / Т. О. Благова. – Полтава: Оріяна, 2009. – 240 с.
5. Год, Б. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність [Текст]: монографія / Б. Год, О. Єрмак, П. Киридон. – Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2009. – 194 с.
6. Лобач, О. О. Становлення музичних традицій у Полтавському педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (1934–1980). Кафедра музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: ретроспективний аналіз [Текст]: монографія / О. О. Лобач, Н. Ю. Дем'янюк, С. В. Вовченко, В. М. Гайдамака та ін. – Полтава: ТОВ АСМІ, 2014. – 373 с.
7. Козир, А. Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики [Текст] / А. Козир // Молодь і ринок. – 2011. – № 11 (82). – С. 19–24.
8. Смірнова, Т. Диригентсько-хорова підготовка у вищих педагогічних закладах освіти України [Текст] / Т. Смірнова. – Х., 2004. – С. 173–181.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Од. зб. 1101 [Текст]. – Ф. 166. – Оп. 1. – С. 145–167.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Од. зб. 1123 (Матеріали про стан та навчально-виховну роботу Полтавського ІНО за 1921–1924 н. р.) [Текст]. – Ф. 166. – Оп. 2. – С. 214.
11. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [Текст]. – Записки Полтавського ІНО 1925/26 ак. року. – 390 с.
12. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [Текст]. – Спогади М. А. Фісуна. – 3 с.
13. Архів Я. В. Верховинця [Текст]. – Спогади О. В. Свешникова. – 5 с.
14. Верховинець, В. М. Весняночка [Текст] / В. М. Верховинець. – К.: Муз. Україна, 1989. – 342 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Сулаєва Н. В.
Дата надходження рукопису 24.03.2017*

Дем'янюк Наталія Юрївна, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра музики, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
E-mail: natadem2205@ukr.net